melica

Fiskhamnsgatan 10, 414 58 GÖTEBORG Tel 031-85 71 00 Fax 031-14 22 75 www.melica.se

Carlandersplatsen
Renströmsparken

Kulturmiljöunderlag

Einar Hansson
Kristina Wallman
Ewamarie Herklint
Stefan Bydén

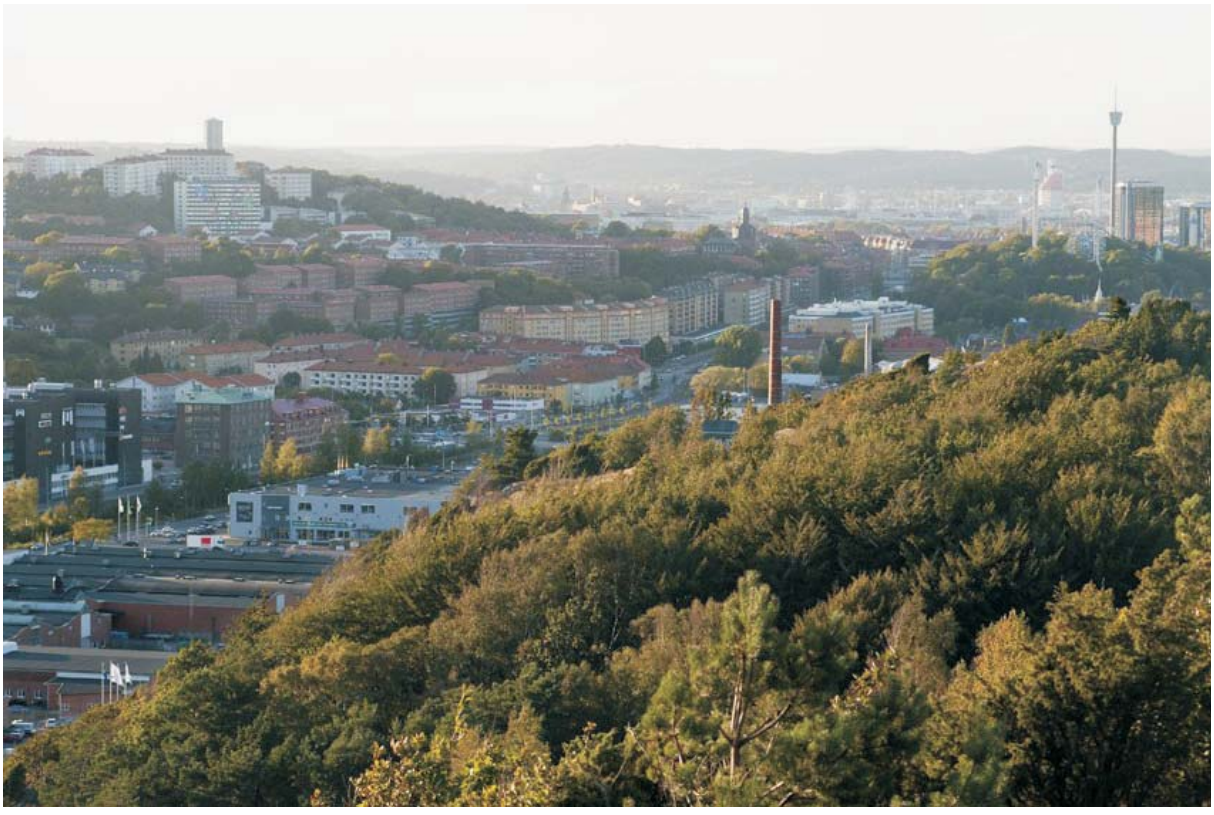

Utredningens bakgrund och syfte

Kulturmiljöunderlaget ligger till grund för kommande detaljplaner i det centralt belägna området mellan Carlandersplatsen och Renströmsparken i stadsdelen Lorensberg. Det kuperade kustlandskapet med branta, trädbevuxna bergssidor ger karaktär åt området. Det är en del av Göteborg som angår alla, inte minst som en del i universitets- och högskolestaden samt evenemangsstaden. Stadspartiet har en lång historia som avspeglar Göteborgs expansion och moderna utveckling.

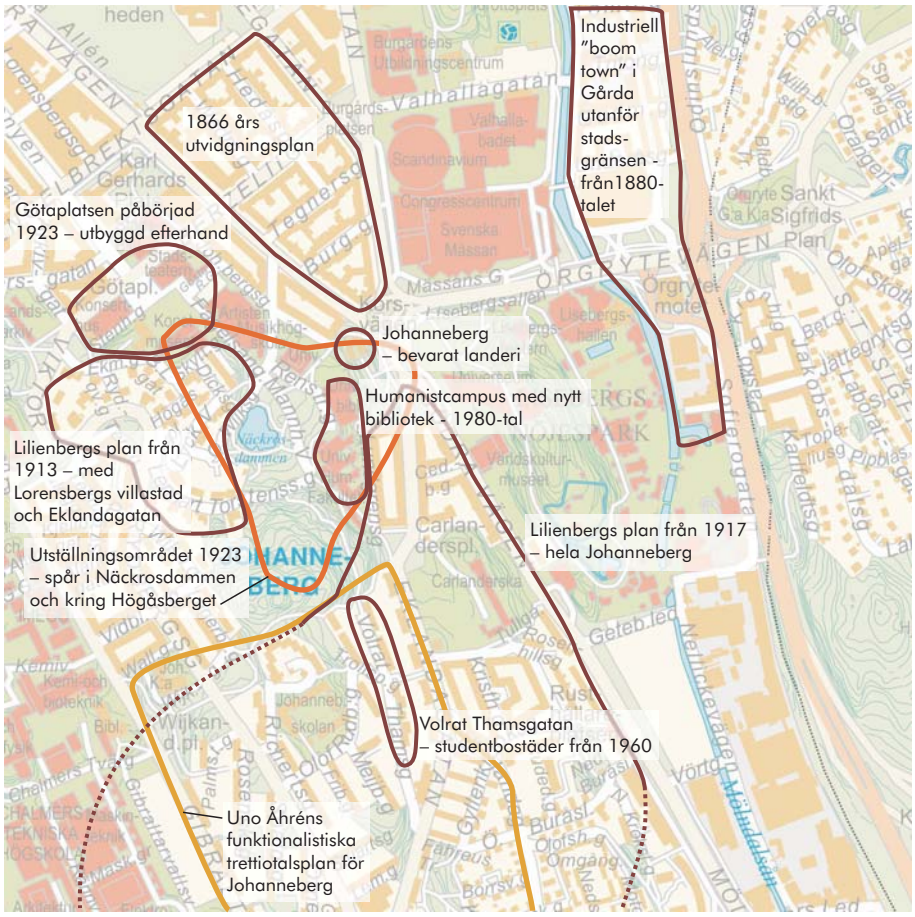

Det mångfacetterade området motiverar att kulturmiljöunderlaget innehåller:

- en tydlig redovisning av historiska årsringar och deras spår
- en redovisning av urbana upplevelsevärden
- en karaktärisering som omfattar de stora dragen i stadslandskapet lika väl som detaljer
- en sammanfattning av kritiska punkter ur kulturmiljösynpunkt

Sammanfattning av kulturmiljöns historia i ett stadsbyggnadssammanhang

Området har en central plats och roll i Göteborgs utveckling, och olika huvudskeden syns tydligt i området. Samtidigt har det kuperade kulturlandskapet med bergssidor, utsikter och grönska bevarats. Det gröna inslaget har varit en viktig linje under en rad skeden i Göteborgs stadsplanering.

Utkant: Området var sedan 1600-talet en utkant och gränsbygd till den växande storstaden Göteborg. I väntan på exploatering brukades landerier här.

Utbyggnad: Landerimark utnyttjades för utbyggnadsplanen 1866 och bebyggdes med stenhuskvarter. Senare har ett antal större utvecklingsplaner lagts över området. Mest dominerande är Albert Lilienbergs nationalromantiska planer som anslöt till stenstaden. 1800-talets och 1900-talets planeringsideal har överförts till grundläggande mönster i dagens stad.

Utställning och evenemang: Bergsområdet ansågs lämpligt för Jubileumsutställningen 1923, vilken också etablerade grunden för Götaplatsen som kulturcentrum och Liseberg som start för evenemangsområdet.

Förtätning: Det gröna området som låg kvar efter utställningen har gradvis förtätats – under åren 1930 till 1980. Här har man främst byggt nya skolbyggnader, institutioner och studentbostäder för universitetet.

Johannebergs landeri användes som kansli under jubileumsutställningen och är ett unikt kulturminne mitt i evenemangsområdet.

Nedre omslagsbilden: © Claes-G Svanteson
Flygbilder och kartor: © Stadsbyggnadskontoret, Göteborg

Kritiska punkter för den samlade kulturmiljön kring Carlandersplatsen

Carlandersplatsen och Carlandersparken – ett varierat stadsrum i sammanhållen skala.

Hela området visar en växling mellan gedigna storstadskvarter och öppna gröna partier i kuperat landskap. Denna växling betyder mycket för stadslivskvaliteterna i centrala Göteborg. Hela området innehåller en rad kulturhistoriskt värdefulla och historieberättande minnen. En del av dem är uppmärksammade och skyddade. Det finns andra som är mindre uppmärksammade men lika viktiga i den fortsatta utvecklingen av området.

Carlandersplatsen är omsorgsfullt gestaltad plats

Den får karaktär av sammanhållna tegelkvarter lika väl som gröna partier.

Populärt stråk från Carlandersplatsen

Stråket under Språkskrapan till Renströmsparken är av central betydelse för människors rörelse i området.

Terränganpassad bebyggelse

Bebyggelsen i områdets kuperade delar, både på Högåsberget och längs Eklandagatan, är avtrappad så att den följer terrängen. Detta, tillsammans med den relativt modesta skalan på byggnaderna, skapar omväxlande gaturum med stora upplevelsekvaliteter. Stor hänsyn har tagits till platsens förutsättningar.

Gröna kopplingar

De gröna sambanden mellan Renströmsparken, Högåsberget och Carlandersparken är av stort värde för helhetsupplevelsen.

Utblickar och siktlinjer

Längs Olof Rudbecksgatan möjliggör kvarteren Flugsnapparens och Rödhakens läge magnifika utblickar och fina siktlinjer mot både grönska och bebyggelse. Dessa är av stor betydelse för upplevelsen av området.

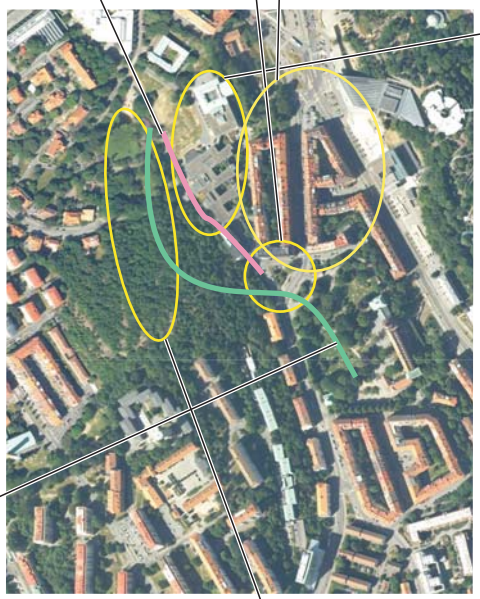

Enhetlig stadsbyggnadsskala

Trots variationen i bebyggelsen är skalan i kvarteren enhetlig – allt från Korsvägen över Humanisten till Carlanderska sjukhuset och kvarteret Stenskvättan.

Lågmäld och genomtänkt nybebyggelse

Tillskotten sedan 1950-talet, som Universitetsbibliotekets äldre del och Humanisten är genomtänkta och anpassade. De gör att området upplevs som välkomnande.

Hög materialkvalitet

Såväl i de nationalromantiska som i de funktionalistiskt präglade kvarteren har den höga materialkvaliteten stor betydelse för hur man upplever kvarteret. Vid åtgärder på exempelvis fönster och dörrar är det viktigt att eventuella byten eller lagningar sker på ett varsamt sätt.

Minnen från Jubileumsutställningen 1923

Utställningen har gett förutsättningar för områdets utbyggnad. Det finns flera spår och minnen från utställningen som är viktiga att slå vakt om.

Upplevelser, förståelse och kulturhistoriska värden

Att bevara en kulturmiljö har en rad positiva effekter. Väl bevarade miljöer förmedlar fantasieggande bilder av gångna tiders liv och arbete. De ger upplevelser och talar till alla våra sinnen. Området kring Humanisten och Korsvägen är en sammansatt och blandad innerstadsmiljö, som vuxit fram under lång tid. Sådana miljöer är särskilt intressanta eftersom de speglar såväl samhällets funktioner i större skala som människors individuella liv och verk i den mindre skalan. När vi vistas i och använder äldre, värdefulla miljöer gynnas vi av och noterar rader av praktiska och estetiska kvaliteter som vi möter. Dessa kvaliteter lyfter våra sinnen och förgyller vardagen. De bevarade miljöerna är tydliga, tvärfackligt sammansatta och mångsidiga berättelser som ger oss kunskap och förståelse för tidigare levnadsförhållanden, maktförhållanden, produktionsmetoder och byggnadssätt. De ger också tillfällen att reflektera över historiska händelser och existentiella frågor.

Stadsrum och stråk har stor betydelse för människors vistelse lika väl som rörelse. I innerstadsområdet kring Carlandersplatsen, Humanisten och Renströmsparken används stadsrummen mycket för arrangerade och spontana möten. Området har en rik variation av såväl strikta som öppna och mångfacetterade stadsrum som inbjuder till vistelse och upplevelse. För att få grepp om platsernas stadslivsvärden och breda kulturhistoriska värden inleder vi kulturmiljöanalysen med bilder av platser och stråk där vi förmedlar blandade helhetsupplevelser. Här kommenterar vi kartutsnitt och bilder med tanke på stadsliv och stadsrum, figur och bakgrund, skala och rymd, rum och närhet, materialverkan och uppseendeväckande detaljer etc.

Högåsberget ett viktigt strövområde för hela innerstaden

De gröna sambanden och stråken genom området

Göteborg utmärks av gröna rum, backar och kilar. Sådana finns i rikt mått inom området. De utgör användbara och uppfriskande mellanrum av excellent slag, såväl ordnade parkrum som obebyggda sluttningar av friare karaktär med skog och vildblommor.

Det finns en mer än 200-årig tradition att skapa gröna stråk i Göteborg. Från 1788 då Gamla Allén anlades, till de storstilade planerna som förverkligades med Trädgårdsföreningen, Kungsparken, Bältesspännarparken och Nya Allén efter vallraseringen och som växte fram under åren 1820-50. Även 1866 års stadsplan hade ett grönt tänkande med förträdgårdar, parker, allégator och boulevarder. Här såddes fröna till Vasaplatsen och Vasaparken som blev tydliga gröna stråk runt sekelskiftet 1900. Det är idag möjligt att vandra i gröna stråk från Drottningtorget ända till Carlandersparken via antingen Vasaparken och landsarkivet eller via Gamla Allén, Lorensbergsparken och Götaplatsen, eller via Kungsportsavenyn och Götaplatsen – ett unikt stadsbyggande.

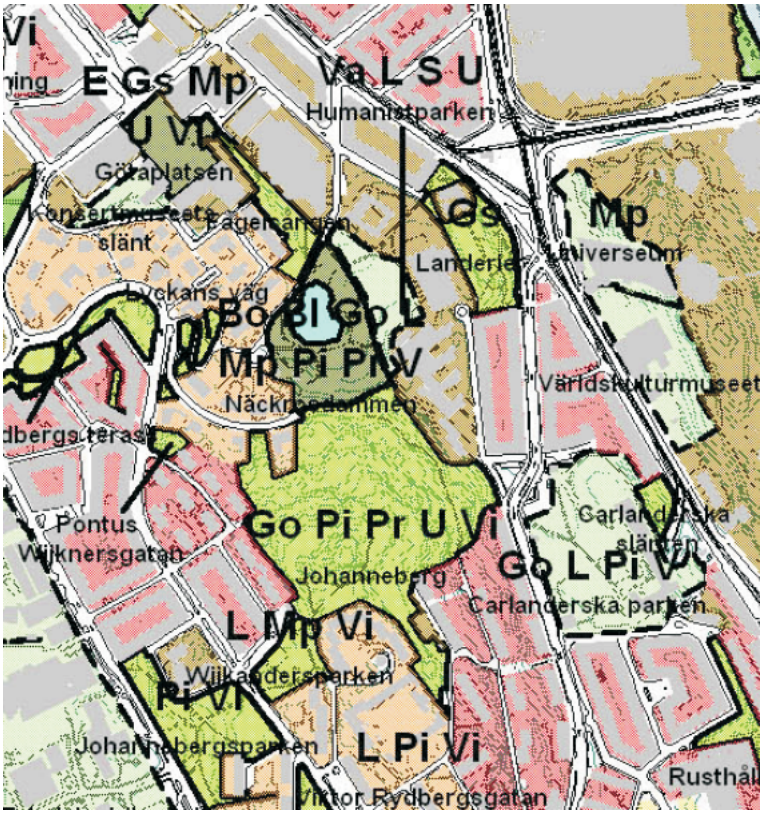

Mångsiktigt utnyttjade grönområden. Sociotopkartan över Göteborgs centrum.

Bl	Blommor, träd och buskar	Mp	Mötesplats folkliv
Bo	Bollsport bollträning	N	Naturupplevelse
(E	Evenemang)	Pi	Picknick
Go	Grön oas	Pr	Promenad
Gs	Gatusport	S	Sällskapslek
L	Lek	U	Utblick utsikt
Mo	Motion	Va	Vattenupplevelse
		Vi	Vila, avkoppling

Stråk 1 Mölndalsvägen – Carlandersparken – Carlandersplatsen – trapporna – Johanneberg

Carlandersparken

Carlandersparken är ett stort och omfattande grönt rum som innefattar Carlanderska sjukhusets alla byggnader men som också relaterar till sin parkmässiga omgivning på ett värdefullt sätt. Albert Lilienbergs stadsplan kombinerad med historiska lager från Carlsbergs landeris omgivningar ger ett mycket grönt och samtidigt stadsmässigt intryck än idag. Ett stråk från Mölndalsvägen finns strax söder om Carlanderska. I backen upp från Södra vägen möter man tegelhus uppförda under 1930-talet och man kan promenera genom Carlandersparken fram till Eklandagatan på åtminstone två sätt. Tar man sig genom parken till Carlandersplatsen och vidare uppför trapporna så når man till Trollspisen och Högåsberget, se nedan. Det är en passage i typisk göteborgsk höjd- och djupnivå som ger utblickar och utsikter som är unika idag – med storslagna utsiktspunkter. Tar man sig istället fram längs Gyllenkrooksgatan kommer man snart fram till Eklandagatan med dess stadsmässiga bebyggelse. Här finns Carlandersparken närvarande på alla tänkbara sätt.

Carlandersplatsen

En spännande plats där Albert Lilienberg lade ut trekanter framför kvarteren. En trekant ligger mittemot Carlandersplatsen 1-3 och en annan trekant ligger lite snedställt framför Carlandersplatsen 5. Gert Wingård – arkitekten för Korsvägen – tog under 2000-talet upp trekantsmotivet vid omgestaltningen av Korsvägen. Carlandersplatsen mynnar ut i en park med anor från landeriperioden och innehåller många olika ädellövträd. Högåsbergets naturmiljö väller ut över Carlandersplatsen mellan huskropparna vid Eklandagatan vid flera punkter. Stråket från Mölndalsvägen söker sig vidare upp till Övre Johanneberg via trappor och gröna ytor.

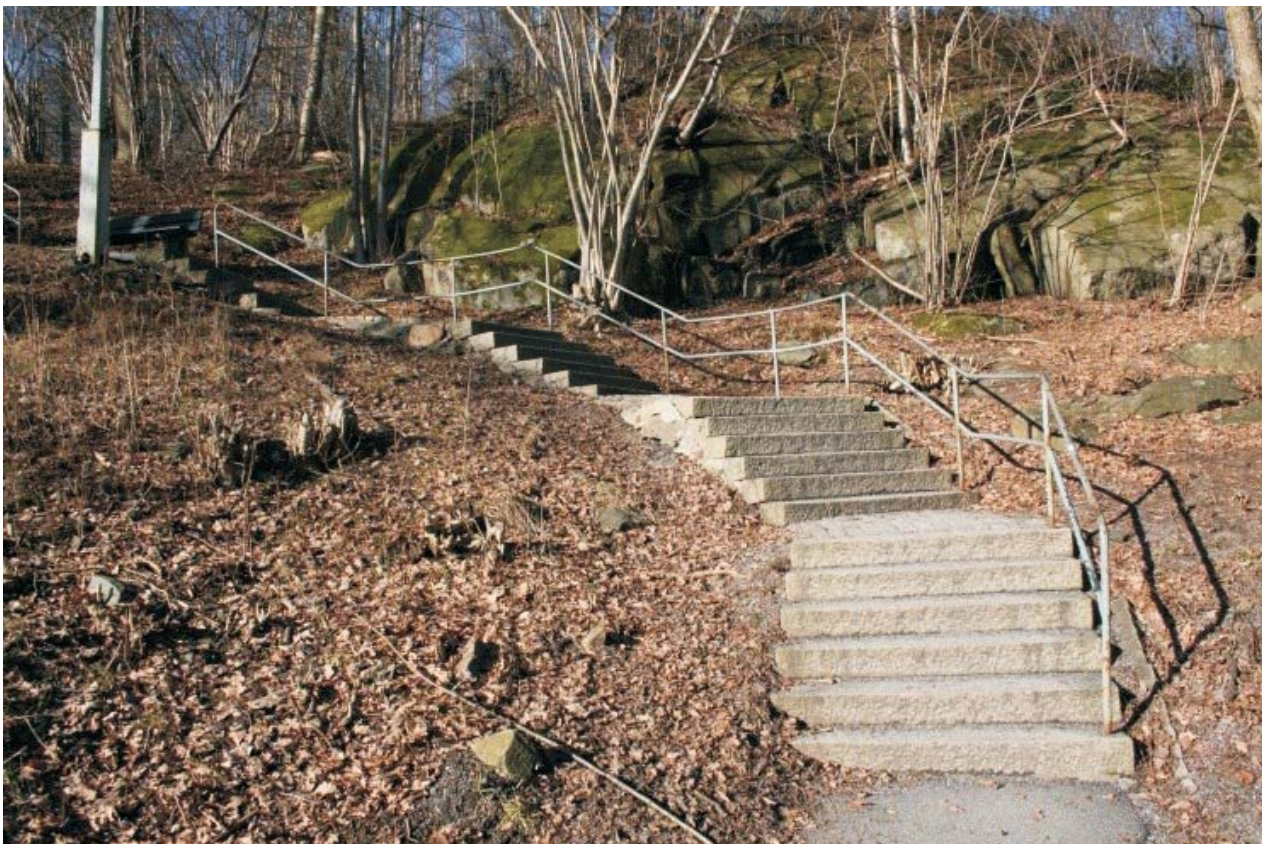

Stråket följer trappan från Volrat Thamsgatan mot Högåsberget och Johanneberg.

Stråk 2 Korsvägen – Lundgrensgatan – Carlandersplatsen

Landeritätt undersökningsområde

Sammantaget ligger undersökningsområdet på tre tidigare landerier: Lyckan, Carlsberg och Johanneberg, varav det sistnämnda är det enda som har kvar sin byggnad från landeriperioden. Undersökningsområdet gränsar också till flera andra landerier, där Getebergsäng ligger som en kil mellan Södra vägen och Liseberg, som också var ett landeri. Getebergsäng blev aldrig bebyggd under landeriperioden utan bebyggdes med villor, landshövdingehus och funkishus efter Lilienbergs stadsplan från 1911. Södra Burgården låg där Mässan idag ligger och Hedås låg norr om Korsvägen där stenstaden breder ut sig.

Korsvägen och Johannebergs landeri

Från Korsvägen, om man blickar mot sydväst är upplevelsen dominerande grön sommartid och parkliknande året runt. Den äldre byggnaden som är Johannebergs landeri användes i samband med Jubileumsutställningen som kontor. Parken lämnades kvar söder om byggnaden och idag finns där många äldre träd som ligger i en terrasserad slänt upp mot Universitetsbiblioteket och Humanisten. Vintertid ser man byggnaderna men när träden får löv utgör hela parktomten en grön avgränsning av Korsvägen. En trappa i början av Eklandagatan leder upp mot Lundgrensgatan utmed parktomten. Lundgrens trappor är mycket väl utformade med stensättning och fint utformade smidesjärnsräcken.

Lundgrensgatan

Väl uppe på Lundgrensgatan ligger Humanisten västerut på höjden i grönska. På den östra sidan ligger stenhusbebyggelsen – väl utformad. I siktlinjen ligger ett grönt mellanrum mellan Språkskrapan och det första huset utmed Eklandagatan som är utformat efter Åhréns plan – hus i park.

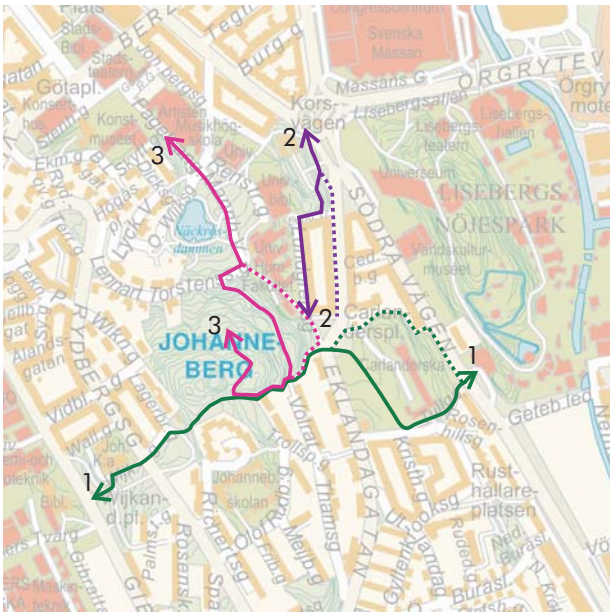

Stråk för kommunikation och rekreation.

En grön länk mellan Korsvägen och universitetsområdet.

Omsorgsfult planerad gatumiljö ivid Näckrosdammen.

Stråk 3 Humanisten – Carlandersplatsen - B Karlgrens gångväg – Volrat Thamsgatan - trapporna – Högåsberget

Gröna stråk

Stråken från Fågelsången strax bakom Konstmuseet men också från Lorensbergs villastad utmed Olof Wijksgatan eller Lennart Torstenssonsgatan är viktiga för området. Ett stråk fortsätter genom Renströmsparken och upp på Högåsberget utmed Bernhard Karlgrens väg. Framme vid Volrat Thamsgatan går trapporna och stigarna upp på Högåsberget som har fantastiska utsiktsplatser, se nedan.

Här finns också ett grönt stråk som går till bergets västra sida där Lagerbringsgatan och Wijkandersgatan möter upp. Johannebergskyrkan och det ombyggda vattentornet, som genom sin höjd är ständigt närvarande i området, skänker stora visuella kvaliteter.

Ett tredje stråk går genom Renströmsparken mer direkt till Carlandersplatsen, genom Språkskrapans passage. Detta stråk är en passage, men samtidigt ett unikt grönt och bullerdämpat stråk genom ett i övrigt urbant och tätt område. De här gröna stråken utgör stora kontraster gentemot Stråken utmed Eklandagatan och Mölndalsvägen, som är hårt trafikerade och mycket tydligare barriärer med mer urbana kvaliteter.

Renströmsparken och Humanistparken

Renströmsparken – som tidigare var landeriet Lyckans mark – blev under Jubileumsutställningen 1923 en central park inom utställningsområdet. Här finns idag en damm, Näckrosdammen – en spegel för all arkitektur som placerats utmed dammen historiskt och fram till idag. Själva området har två rum – ett runt dammen och ett som ligger mellan cykel- och gångstråket och Humanisten. I närheten av Universitetsbiblioteket och Humanisten finns en gräsmatta och ett konstverk med vattentrappa, ett område som kallas för Humanistparken. Renströmsparken används, enligt Göteborgs stads sociotopkarta, av människor från hela Göteborg och fungerar för bollsport, upplevelser av blomning, grön oas, mötesplats, picknick, promenader och vila. Humanistparken används för utblickar, vattenupplevelse, lek och sällskapslek enligt sociotopskartan. Upplevelsen i hela parkområdet är att man känner sig omgärdad av grönska, men också av bebyggelse i relativt låg skala i samverkan. Lorensbergs villastad med sina uppvuxna trädgårdar bidrar också starkt till områdets gröna karaktär. I Renströmsparken finns ekorrar som villigt visar upp sig för besökare.

Högåsberget – rester från Jubileumsutställningen – bergbanan och fyren

På Högåsberget gick det en bergbana under Jubileumsutställningen. Den gick upp till en fyr som var en utsiktsplats högst uppe på Högåsberget. Fundamentet till fyren finns kvar, liksom rester av bergbanan utmed hela berget ned till Renströmsparken. Utmed gångvägen som leder till den gamla fyrplatsen kommer man till en bergsformation som kallas för Trollspisen. Den har gett namn åt en gata i närheten och ska ha fungerat som en kokplats historiskt. Utsikten uppe från höjderna av berget är enastående under vinterhalvåret. När träden får löv är utsikten betydligt mer begränsad. Högåsberget används av kringboende, enligt sociotopskartan, och ses främst som en grön oas, för picknick, promenader, utblickar och vila. Studenterna i området nyttjar även berget till festligheter.

Trappor och gångvägar

Trapporna upp i det kuperade landskapet följer förmodligen gamla upptrampade stigar. Trapporna utgör själva ett kulturhistoriskt intressant landskap genom sina kopplingar till utsiktsplatser och avsikter i den Lilienbergska planen som senare ändrades av Uno Åhrén med funktionalistiska hus i park som ger västra delen av Eklandagatan sin gröna karaktär.

I undersökningsområdet finns flera trappor och gångvägar, där särskilt Lundgrens trappor och trapporna upp till Volrat Thamsgatan – Carlandersstigen, liksom Bernhard Karlgrens väg förtjänar att nämnas som särskilt betydelsefulla för områdets karaktär.

Rester av jubileumsutställningens bergbana.

Slänten ner mot Näckrosdammen från Humanisten.

Carlandersplatsen – Renströmsparken – en spegel av sekler
Olika skeden och planer – och deras spår i dagens stadslandskap.

Utredningsområdet runt Carlandersplatsen visar på en stor variation i bebyggelse och planmönster som också utgör en ”stor berättelse” av hur stadens utkant blivit alltmer attraktiv och publik. Därför är vittnesbördet om själva planerna viktigt – med Lilienbergs starka gestalter, den gröna linjen, funkistidens fria institutioner, och utställningens strukturerande roll.

Verklighetens bebyggelse följer planerna – tills de ändras. Där ryms också andra viktiga aspekter som starka initiativ (t.ex. utställningen) och de stadsliv som utvecklas under åren. Detta finns också skildrat i den upplevelsebaserade karaktäriseringen på sid 4–7.

På de följande sidorna har vi gjort djupdykningar i de olika skedena för att visa hur många och påtagliga spåren är av planer och deras förverkligande och revideringar.

Landerierna – Johanneberg - Gammal gränsbygd

När Göteborg grundades 1621 tilldelades staden ett område, främst avsett för jordbruk och betesmark. Gränsen drogs genom det aktuella utredningsområdet – från Lisebergs södra gräns, rakt genom Johanneberg, vidare över Skansen Kronan till Masthugget. Inom stadens donationsjord gällde strikta bestämmelser för planlagd bebyggelse – utanför tilläts mer vildvuxen förstadsbebyggelse. Stadsgränsens läge och de olika bestämmelserna utanför och innanför har spelat stor roll i Göteborgs utveckling, särskilt under industrialiseringen. Detta har påverkat bebyggelsen i utredningsområdet som berörts av ändrade gränsdragningar vid inkorporeringar av Örgryte kommun.

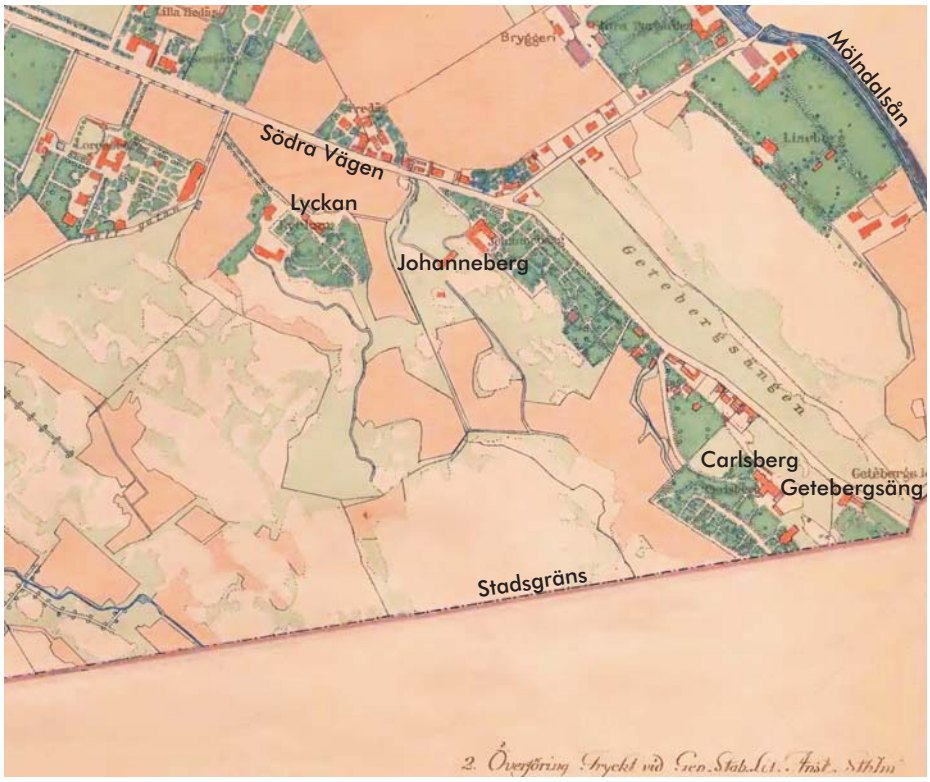

Karta 1890 Lorensbergs nöjespark, Förstaden, Getebergsäng, Industridalen, Hästspårväg.

Donationsjorden utnyttjades under tre århundraden till militärt övningsfält, betesmark, lantbruk och manufakturer som tobaksodling och tegelbruk. De förmögna borgarna som satt i stadens styrelse kunde också arrendera mark utanför befästningarna och bosätta sig på landerier. Några av dessa landerier låg inom utredningens område. ***Johanneberg*** låg ovanför Korsvägen, där huvudbyggnaden står kvar (efter att ha använts som kansli under utställningen). ***Lyckan***, hette egentligen Bödelslyckan efter galgbacken i närheten. Namnet förskönades till Lyckan – därav dagens Lyckans Väg. ***Carlsberg*** låg nära stadsgränsen. Här byggdes senare Carlanderska sjukhemmet. Fram till industrialiseringen och den stora utbyggnadsplanen 1866 tillkom enstaka hus längs landsvägarna, Södra Vägen och vägen mot Örgryte (f.d. Danska Vägen) som delade sig vid Korsvägen.

1866 års utbyggnadsplan och planen från 1880-talet

1866 års utbyggnadsplan skulle ge utrymme för stadens expansion söderut och österut för många år. Den kompletterades under 1880-talet med en plan för området söder om Heden, med stenstadsbebyggelse i stället för villakvarter. Planerna lade fast dagens gatunät med Kungsportsavenyen, Södra Vägen och Korsvägen. Genom planerna etablerades nöjesområdet Lorensberg och paradgatan Avenyn. Stenhus byggdes ut i långsam takt längs Avenyn och ***Södra Vägen*** och nådde Engelbrektsgatan i mitten av 1880-talet. Man fortsatte bygga längs Södra Vägens östra sida och dess tvärgator och nådde fram till Korsvägen på 1920-talet.

Mölndalsåns industridal

Fram till 1922 låg det mesta av ***Mölndalsån*** utanför Göteborgs stadsgräns. Ån öppnades för pråmtrafik 1883 genom slussen vid Drottningtorget. I områdena utanför stadsgränsen, bl.a. söder om Getebergsäng, fanns det få begränsningar för industriutbyggnad och arbetarbostäder. Detta ledde till en mycket stark industriexpansion öster om Mölndalsån och söder om Getebergsäng i hela dalgången. Ån fungerade som processvatten och avloppsdike för den första vågens industrialisering i bl.a. Gårda och Krokslätt. ***Getebergsäng*** var en stadsgräns, där hästspårvägen vände.

Lilienbergs planer för Götaplatsen – och utbyggnaden söderut

Storstadens expansionsbehov var alltså mycket påtagligt i slutet av 1800-talet. 1901 ordnades en stor internationell stadsplanetävling över hur Kungsportsavenyn skulle avslutas och hur bebyggelsen skulle fortsätta upp över bergen i Johanneberg. Inget av förslagen blev utförda. När Albert Lilienberg tillträdde som stadsingenjör 1907 ärvde han uppgiften. En stadsplan för området gjordes 1913, som bl.a. omfattade Lorensbergs villaområde och kvarteren närmast Korsvägen där ***Eklandagatans*** riktning bestämdes. 1917 var det dags för en större plan över hela Johannebergsområdet fram till stadsgränsen i söder – där ***Carlanderska sjukhemmet*** ritades in. Här tog Lilienberg ett helhetsgrepp som än ligger i grunden för det aktuella utredningsområdet. I sann Lilienbergsk anda ville han kröna toppen av ***Högåsberget*** med en toppkyrka.

Inkorporeringen av Örgryte 1922

Inkorporeringar har i alla tider präglat den växande storstaden Göteborg. Det gällde att få kontroll över den ekonomiska expansionen och den vildvuxna bebyggelsen i förstäderna. På sikt gällde det också att säkra markreserver för kommande utbyggnad av Göteborg. Efter 1866 års utvidgningsplan inom de ursprungliga stadsgränserna var det ont om mark. Det stod klart att det var viktigt att få kontroll över de expansiva västra stadsdelarna. Majorna och Älvsborgs slotts kungsladugård inkorporerades därför 1868. Efter ytterligare industriell expansion och förstadsbebyggelse på Hisingen inkorporerades Lundby 1906. Efter den stora industriexpansionen i ***Örgryte*** (Gårda och Krokslätt) drogs också förhandlingar igång om inkorporering av Örgryte. Dessa blev segdragna men ledde till slut till inkorporering av hela Örgryte med Göteborg – med bl.a. Gårda, Krokslätt och Burås. Här producerade Lilienberg efter hand mycket omfattande planer för en modern stadsutbyggnad med alla slags bostäder, spårvägslinjer och grönområden.

Carlander – 1910-talets Gyllenhammar?

Namnet C*arlander* återkommer i flera sammanhang i utredningsområdet. Släkten Carlander grundade delar av textilindustrin och SKF. I området låg tidigare landeriet Carlsberg. På 1920-talet byggdes Carlanderska sjukhemmet på landeritomten. Som ordförande i stadsfullmäktige drev Axel Carlander många frågor och var bl.a. initiativtagare till Jubileumsutställningen som två år för sent ägde rum 1923. Carlanderska sjukhemmet var en donation av Christopher Carlander, Axels far. Det byggdes 1927.

Planer för Jubileumsutställningen 1921

Efter beslutet om utställningen drogs det i många trådar. Relativt snart bestämde man att platsen för utställningen inte skull vara i väster – de ”ledsamma” förstäderna som Haga skulle där ge besökarna en negativ bild av Göteborg. I stället valde man de oexploaterade områdena. Med ny stadsplan 1916 utlystes en arkitekttävling där Götaplatsen skulle gestaltas inför det kommande firandet av Göteborgs 300-årsjubileum 1921. Donationsmedel fanns till ett konserthus och ett konstmuseum och Göteborgs stad ägde marken. Tusen SKF-aktier fanns i en donation från Kjellberg till byggandet av ett konstmuseum. Programmet innehöll fyra byggnadsuppgifter: en stadsteater, ett konserthus, ett konstmuseum och en konsthall för tillfälliga utställningar.

Stadsgestaltning enligt Lilienberg.

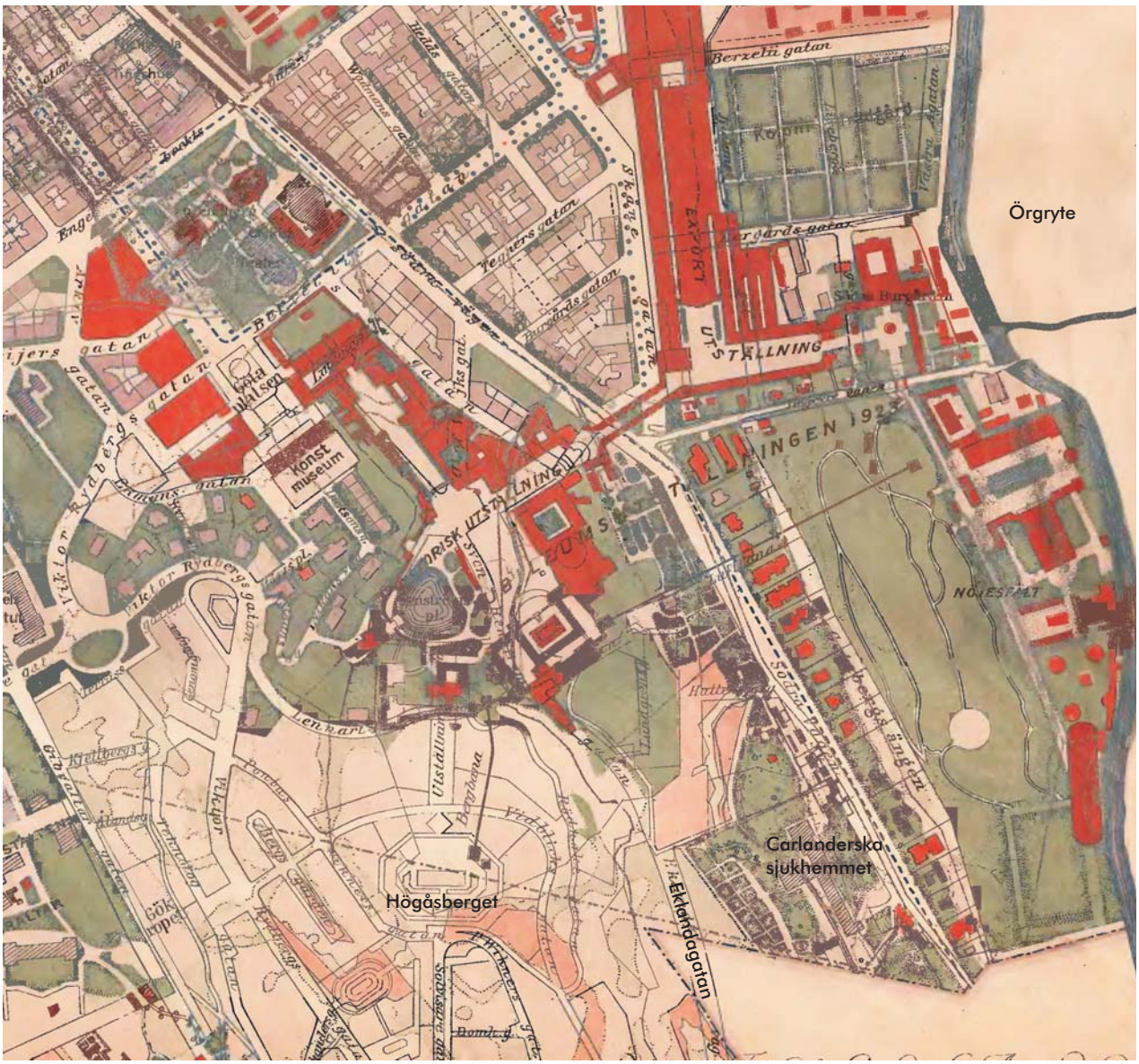

Karta 1921 Lorensbersg villaområde Stenstaden Carlanderska sjukhuset

Bergbanan mot fyrtornet på Högåsberget sommaren 1923.

Jubileumsutställningen i verkligheten

Vid den två år försenade Jubileumsutställningen 1923 byggdes Konstmuseet som en permanent början på den monumentala Götaplatsen. Ett stort område söder och öster om Götaplatsen bebyggdes med provisoriska byggnader i utställningens centralområde, där Näckrosdammen anlades som parkområde i mitten. Till detta område kopplades den stora industriutställningen, som fyllde kvarteren öster om Skånegatan. Nöjesparken Liseberg anlades också och ligger kvar, betydligt utvidgad. En bergbana anlades från utställningen upp till Högåsberget, där också ett fyrtorn byggdes. Dammen och fundament till bergbana och fyrtorn är de synliga minnena av denna utställningssommar.

Från kvartersstad till funkisstad

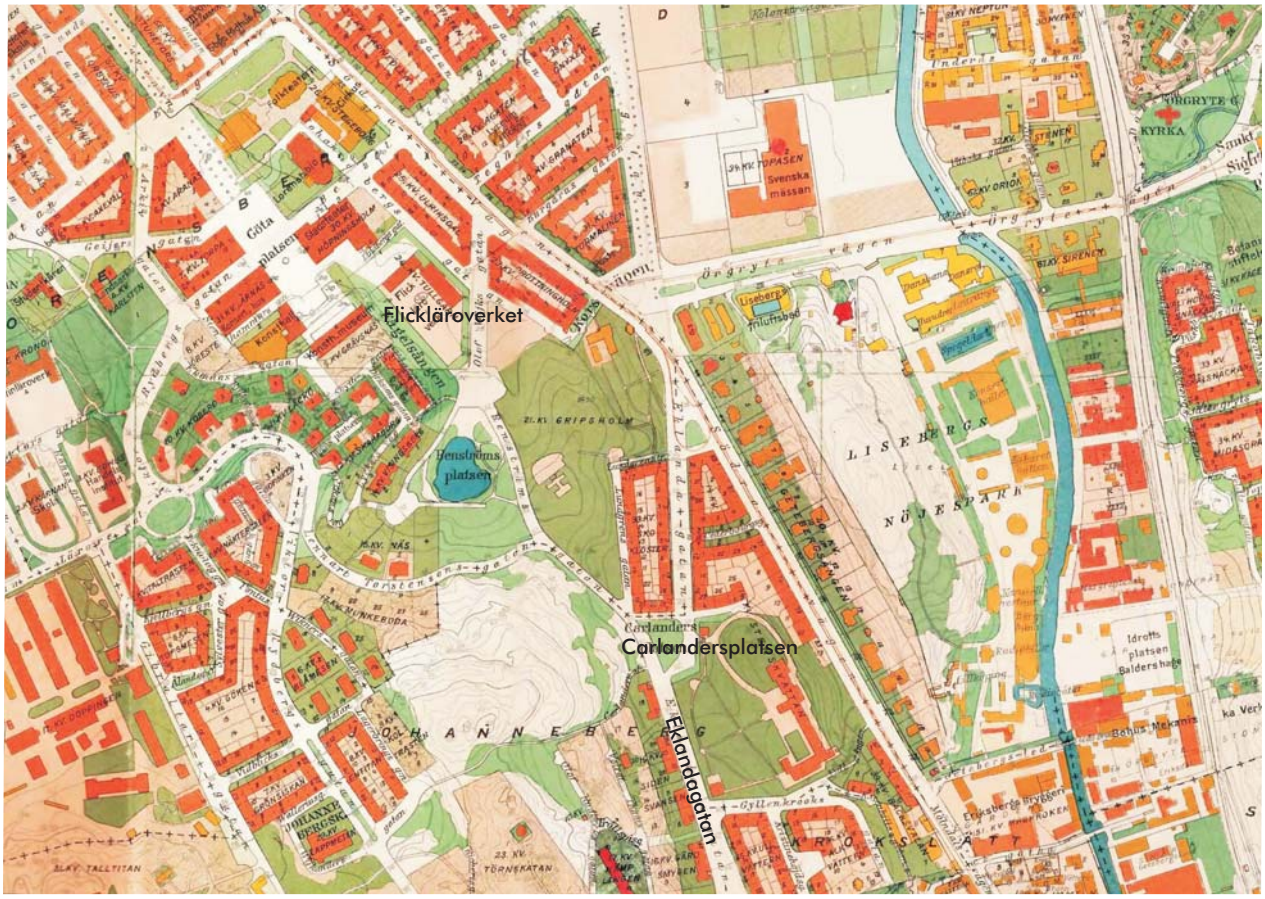

Karta 1935 c:a Näckrosdammen Flicklåroverket Funkisjohanneberg Götaplatsen Korsvägen

Efter utställningen fortsatte utbyggnaden av nedre Johanneberg längs Viktor Rydbergsgatan och Eklandagatan, med kvarteren runt ***Carlandersplatsen***. Det blev påkostade kvarter med stora lägenheter och många lokaler i bottenvåningarna. Portaler och trappgator knöt samman gårdar, gator och nivåskillnader. 1927 efterträddes stadsingenjör Lilienberg av Göteborgs första stadsplanechef Uno Åhrén, som var besjälad av funktionalismens stadsbyggnadsideal. Han ritade om Lilienbergs plan för Johanneberg. I den nya planen från 1935 domineras övre Johanneberg av funktionalistiska längor i olika höjder. Längs ***Eklandagatan*** ligger funkislängor i rött tegel som förmedlar övergången från kvartersstaden till funkiskvarteren. I funktionalistisk anda fullbordades Götaplatsen med Konserthuset och ett par funktionalistiska kvarter med biograferna Göta och Royal. Även Lorensbergs villaområde kompletterades längs Lennart Torstenssonsgatan. Också Getebergsäng fick en ny plan och ett par funkishus byggdes där.

Funktionalismens längor fyller Lilienbergs huvudgata, Eklandagatan.

Skol- och universitetsområde från 1950-tal till 2000-tal

På 1940-talet började man bygga moderna flick- och gymnasieskolor bl.a. längs Skånegatan. Inom det gamla utställningsområdet fanns plats för nya institutionsbyggnader. Den första var ***Flickläroverket*** som invigdes 1935. 1948 startades en ny ***hovrätt*** till stöd för den överbelastade Göta Hovrätt. Den kallades Hovrätten i Västra Sverige och byggdes vid Näckrosdammen. 1954 flyttade Göteborgs högskolas bibliotek hit. Det bar då namnet "***Stadsbiblioteket***" – det blev statligt 1 januari 1961 och kallades därefter för Göteborgs Universitetsbibliotek. 1954 blev Göteborgs högskola universitet och olika utbyggnadsplaner lanserades. Bland annat skisserades en större utbyggnad kring Näckrosdammen, men den väckte stora protester. Ett bygge kom till 1966, den s.k. ***Språkskrapan*** norr om Carlandersplatsen, som ritades av arkitekterna Jaan Allpere och Claes Mellin

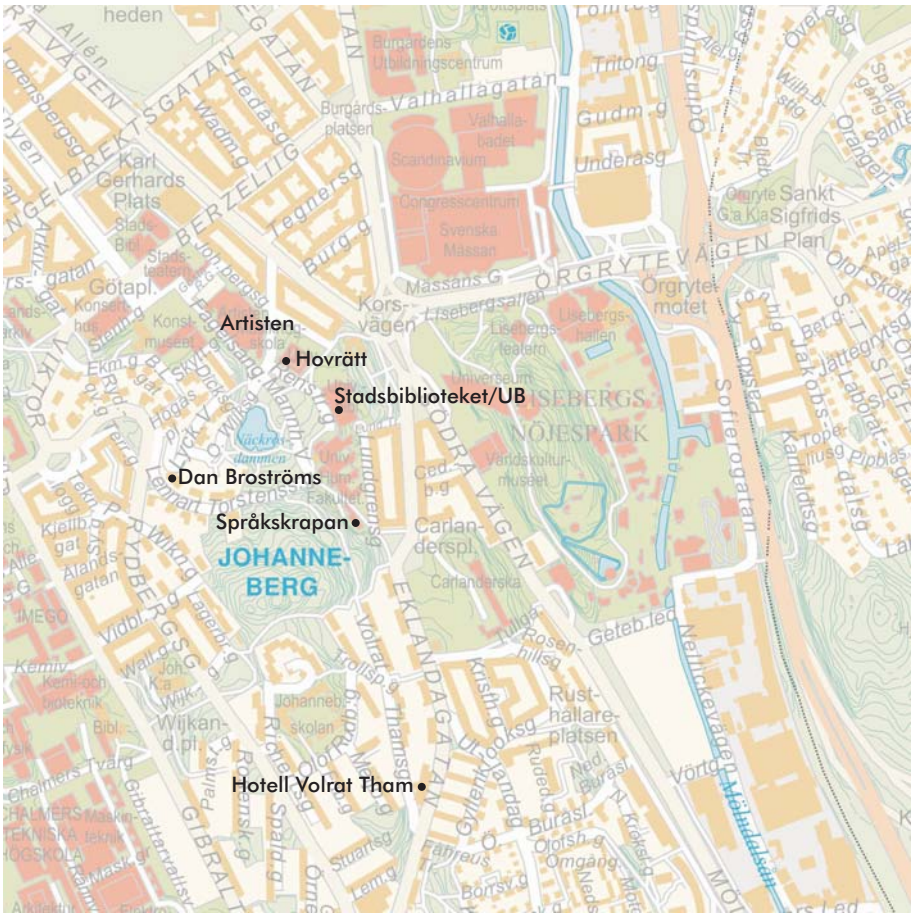

Karta 2012 Förtätningar – Artisten Universeum Nya institutionsvillor Mässan fullbyggd

Studentbostäder var en viktig del av högskolestaden. Redan 1951 byggdes ett mindre studenthem vid Lennart Torstenssonsgatan 2. Det var Jeriko – idag är det ***Dan Broströms***. Från 1960-talet byggdes en rad studenthem i Johannebergsområdet. ***Hotell Volrat Tham*** byggdes 1960 – med studentrum (som var hotellrum sommartid) i den höga delen och lägenheter i de lägre husen. Runt Johannebergs vattentorn byggdes Rotary Studenthem 1968. Själva vattentornet från 1925 blev också studentlägenheter 1996.

Cityuniversitetets hjärta

Göteborgs universitet har byggts ut kraftigt från 1980-talet. Man tog principbeslut om att satsa på nya institutionsbyggnader i centrala lägen. 1978 hölls en arkitekttävling som låg till grund för en utbyggnad av universitetsbiblioteket och den stora humanistbyggnaden som har fyllt ett av de sista gröna hålen i parken. En mindre institutionsbyggnad för etnologen uppfördes också. Flera av de äldre villorna i Lorensbergs villastad har efter hand blivit universitetsägda och några av dem är fortfarande institutioner. 1992 byggdes Flickläroverket om till ***Artisten***, högskola för scen och musik. 1993 flyttade Hovrätten och även denna byggnad blev då universitetsinstitution. Så fullbordades en omdaning från utkant via utställningsområde till ett institutionsområde av Campustyp.

I förtätningens sekel

De gröna kilarna och de branta bergssluttningarna binder fortfarande samman området från Mölndalsvägen, över Carlandersplatsen och upp på Högåsberget. Ännu reser sig berget grönt, skogbevuxet och på våren vitsippsklätt i dessa backar som sett kreatur, galgbacke, jubileumsutställning och en storstads expansion i täta årsringar på 1920-talet och 1930-talet. Därefter har förtätningen varit utvecklingsmodellen, särskilt under 1960-talet och 1980-talet – och det är en dominerande modell för stadsförnyelse i dag.

Carlandersplatsen-Carlandersparken

Carlandersplatsen sedd från Högåsbergets sluttning. Här syns tydligt den koppling mellan det lilla gröna på Carlandersplatsen och Sjukhusparken som upplevs som otydlig från markplan. Det syns också hur mycket av det offentliga rummet som här vigs åt biltrafik.

Beskrivning

Carlandersplatsen präglas av sin inramning av tunga tegelbyggnader av monumental karaktär åt norr och av Carlandersparkens grönska i öster. Gestaltningen av såväl parken som bebyggelsen är tydlig och genomtänkt och bebyggelsemiljön är väl sammanhållen med återkommande material som rött tegel, koppar och natursten. Själva platsbildningen är triangulär, med en parallellplats i utkanten av parken på andra sidan gatan. Båda dessa platser tas i dag delvis upp av bilar. Åt väster och söder är platsen mer splittrad, där den dels avgränsas av ett stråk upp mot Humanisten och Renströmsparken och dels via en brant övergår i Högåsbergets grönska.

Carlandersparken, som är väl uppvuxen, är populär bland kringboende och de gamla, uppvuxna ädellövträden ger stadga och karaktär åt området. Vid sjukhusets entré finns en omsorgsfullt utformad platsbildning med balusterdockor och en vackert utformad trappa. Sjukhusbyggnaden, ritad av Arvid Bjerke och uppförd 1924-27, ansluter väl till bebyggelsen kring Carlandersplatsen med sin genomtänkta gestaltning och sina gedigna material som tegel och koppar.

Vid infarten till sjukhuset från Eklandagatan möts besökaren av ett portvaktshus, uppfört i rött tegel med drag av både klassicism och nationalromantik. I andra änden av parken finns ett symmetriskt utformat kapell, likaså i tegel, med kopparklätt, elegant svängt tak.

Kritiska punkter

- **Bebyggelsens skala**: Området kring Humanisten, Carlanderska sjukhuset och kvarteren Skokloster och Stenskvättan är mycket enhetligt vad gäller bebyggelsens skala. Detta möjliggör utblickar mot både grönska och bebyggelse som är av stor betydelse för upplevelsen av området.
- **Bebyggelsekaraktärer**: Vid Carlandersplatsen möts två tydliga bebyggelsekaraktärer, funktionalism och massiv tegelarkitektur. Båda präglas av regelbundenhet och vila i uttrycket, med stort fokus på kvalitet i såväl material som utformning ned på detaljnivå. Dessa kvaliteter är mycket viktiga för områdets karaktär.
- **Utblickar och siktlinjer**: De topografiska skillnaderna i området möjliggör utblickar och siktlinjer både från Carlandersplatsen och upp mot Högåsberget och omvänt, från berget och ned mot platsen. Dessa rika utblickar utgör en stor tillgång för området.
- **Samband Carlandersplatsen–Carlandersparken**: Sambandet mellan Carlandersplatsen och Carlandersparken är i dag otydligt när man befinner sig i markplan, mycket på grund av trafiken och den parkering som ligger mellan platsen och parken.

Carlandersparken mot sjukhuset.

- **Kvarterens sidor**: Kontakten mellan de omsorgsfullt utformade bottenvåningarna och gatan, främst längs Eklandagatan, är viktig för områdets karaktär. Här är exempelvis skyltning och parkeringslösningar av betydelse.

Här illustreras bebyggelsens enhetliga skala. Även Språkskrapan har, trots namnet, en modest skala som väl inlemmas i den övriga bebyggelsen och underordnar sig Högåsberget.

Kvarteret Skokloster: Eklandagatan – Carlandersplatsen – Lundgrensgatan

Beskrivning

Kvarteret Skokloster uppfördes i huvudsak under 1920-talet i en påkostad 1920-talsklassicism, där såväl arkitekturen som utförandet är av hög klass med genomarbetade detaljer och gedigna material. Byggnaderna i det visuellt väl sammanhållna kvarteret är uppförda i rött tegel med stark materialverkan, som förstärks av att teglet murats i olika typer av förband. Husen har många dekorativa element och en rik variation i utformningen i form av rusticeringar, hörnkedjor, rundlar och tandsnittsfriser. Många av dem pryds också av detaljer i natursten vid portar, fönster och balkonger. Balkong- och trappräcken är i smide.

Fönstren är två- och treluftsfönster med och utan spröjs, med vita, bruna, dovt gröna eller engelskt röda omfattningar. Flera av byggnaderna i kvarteret har bevarade originalfönster. På byggnaden vid Carlandersplatsen är fönstren betonade av ljusa omfattningar krönta av frontoner och även på flera andra byggnader i kvarteret är fönstren betonade på olika sätt.

Portarna är i trä, ofta lackade med speglar och/eller fasade glasrutor. Många är omsorgsfullt utformade med skurna ornament. Flera av portarna är indragna i fasaden och flera av dem som vetter mot Eklandagatan har naturstensportaler.

Huset längst norrut på Lundgrensgatan, som vetter mot ett mindre grönområde och Lundgrens trappor, har en något mer påkostad utformning än grannhusen med kopparklädda burspråk, balkonger med smidesräcken och konsoler i natursten.

Taken är företrädesvis av rött tegel, undantaget portalbyggnaden vid Carlandersplatsen som nu har blankt svart tegel på det svängda takfallet. Taket på den motsvarande byggnaden i grannkvarteret Stenskvättan är belagt med skiffer. Längs Eklandagatan har stor möda lagts på gestaltningen av och nedtrappningen av takfötterna.

Port dekorerad med rusticeringar och en markerad slutsten i natursten, ett material som återkommer i fönsteromfattningarna på andra våningen liksom i den list som skiljer sockelvåningen från resten av fasaden.

Kritiska punkter

- **Material**: Den höga kvalitet i materialen som använts är av stor betydelse för hur man upplever kvarteret. Vid åtgärder på exempelvis fönster och dörrar är det viktigt att eventuella byten eller lagningar sker på ett varsamt sätt. Vid eventuella byten bör fönster och dörrar i såväl material och storlek som indelning överensstämma med originalen.

Kvarteret Gripsholm /Humanisten

Beskrivning

Den äldre delen av universitetsbiblioteket är uppförd 1951–54 efter Ärland Noreens ritningar från 1940. Byggnaden är uppförd i rött tegel med naturstenskolonner vid den ursprungliga entrén och en tandsnittsgesims i koppar under takkanten. Det röda teglet går igen i universitetsbibliotekets tillbyggnad liksom i Humanisten, båda från 1982–85. Båda har en betonad horisontalitet i och med de betonggesimser som löper längs överkanten av fönsterbanden. Även takkanten betonas av en gesims av koppar. I sydvästra delen av Humanisten-komplexet ligger Språkskrapan, uppförd i slutet av 1960-talet med fasad i gult tegel och skivmaterial. Byggnaden har en stram utformning med regelbunden fönstersättning, där den främsta utsmyckningen på ett tidstypiskt sätt består i teglets materialverkan och murpartier med stående löpytor. Mötet mellan Humanistens röda och Språkskrapans gula tegel har en genomtänkt utformning. Humanistens platta tak är täckt med singel.

Övergången mellan Humanisten och Språkskrapan är också en övergång mellan rött och gult tegel.

Kritiska punkter

- **Bebyggelsens skala**: Området kring Humanisten och kvarteret Skokloster är mycket enhetligt vad gäller bebyggelsens skala. Detta möjliggör utblickar mot både grönska och bebyggelse som är av stor betydelse för upplevelsen av området.
- **Bebyggelsens utformning**: Den lågmälda och genomtänkta utformningen av framför allt Universitetsbibliotekets äldre del och Humanisten gör att området upplevs som välkomnande.
- De **gröna kopplingarna** mellan Renströmsparken och Högåsberget.
- **Stråket** från Carlandersplatsen, under Språkskrapan till Renströmsparken: Stråket är av central betydelse för människors rörelsemönster i området. Samtidigt upplevs det som otryggt efter mörkrets inbrott.

Detaljbild av Språkskrapan med dess olika material.

Universitetsbiblioteket.

Kvarteren Flugsnapparen och Rödhaken, Olof Rudbecksgatan

Beskrivning

Kvarteret består av funktionalistiska byggnader i vit slätputs uppförda 1942–44, med tvåluftsfönster (nu bytta mot moderna pivothängda fönster) och lackade träportar. Stadsbyggnadsidealet med hus i park har här slagit igenom och byggnaderna omges av luft och grönska. De är försedda med relativt flacka sadeltak.

Kritiska punkter

- **Materialval**: Eftersom funktionalismen strävade efter enkelhet och renhet i uttrycket är materialen av stor betydelse. Vid åtgärder på exempelvis fönster och dörrar är det viktigt att eventuella byten eller lagningar sker på ett varsamt sätt. Fönster bör i material, storlek och indelning överensstämma med originalen och dörrar bör exempelvis inte bytas mot portar i aluminium eller liknande.
- **Utblickar**: Kvarterets läge möjliggör magnifika utblickar mot staden. Dessa utblickar utgör en stor kvalitet i området.
- **Kopplingar mellan "hus i park" och Högåsberget**: Kopplingen mellan de mer skötta grönytorna runt husen och den vilda grönskan på berget är en tillgång för upplevelsen av området.

Kvarterets övre del är en god illustration av funktionalismens ideal med strama, ljusa byggnader i gröna omgivningar.

Kvarteret Sidensvansen: Eklandagatan – Volrat Thamsgatan

Beskrivning

Kvarterets östra del, längs Eklandagatan, bebyggdes år 1934–35 med tydligt funktionalistiska byggnader. Byggnaden längst ned mot Carlandersplatsen har en stramt utformad fasad i ljus slätputs, tvåluftsfönster med dovt gröna fönsteromfattningar samt utanpåliggande balkonger. De två byggnaderna närmast ovanför i backen är uppförda i rött tegel med utsmyckningar i form av naturstensdetaljer, fönsterband och/eller horisontella, våningsskiljande band. De anknyter i såväl material som kulör till både Humanisten och den äldre bebyggelsen kring Carlandersplatsen.

Kvarterets västra del, längs Volrat Thamsgatan, består av trevåningsbyggnader med studentbostäder, uppförda i början av 1960-talet. Husen, som följer terrängen, har markerade fönsterband med vita bågar och omfattningar. Mellan dessa är fasaderna klädda med blankt, mörkt skivmaterial som bildar en kontrast till de ljusa fönsterpartierna.

Längs Volrat Thamsgatan ligger också en före detta pumpstation, uppförd 1923 efter ritningar av

Vid Carlandersplatsen byter staden karaktär och funktionalismen blir rådande. Här två exempel från Eklandagatans nedre del.

En avtrappning i höjd sker längs Volrat Thamsgatan ned mot pumphusets tillbyggnad.

Änden av gatan har en måttlig skala och god terränganpassning.

Stolt stadsvapen på pumpstationen.

Ernst Thorburn. Den rikt utformade byggnaden är uppförd i en våning med ett högt, valmat koppartak med takkupor. Fasaderna är i gult tegel, murat i bandrustik, med detaljer i granit. Entrén markeras genom en frontespis med välvt tak och stadens vapen hugget på en heraldisk sköld i sten. Byggnaden byggdes till 1985 med en lågmäld, putsad byggnadskropp med valmat tak, som i både skala och utformning underordnar sig den äldre byggnaden. Även material och kulörer har anpassats till denna. Längst åt norr, i anslutning till tillbyggnaden, finns en svängd terrassering i betong som används som parkering.

Kritiska punkter

- **Bebyggelsens skala**: Bebyggelsen i kvarteret spänner mellan 5 våningar vid den mer stadsmässiga Eklandagatan till en våning i grönskan vid änden på Volrat Thamsgatan. Stor hänsyn har tagits till platsens förutsättningar vid uppförande av de olika byggnaderna.
- **Terränganpassning/avtrappning**: All bebyggelse i kvarteret har på olika sätt terränganpassats, ofta genom en avtrappning som följer terrängen. Detta, tillsammans med den relativt modesta skalan på byggnaderna, skapar ett omväxlande gaturum med stora upplevelsekvaliteter.
- **Utblickar och siktlinjer**: Kvarterets läge möjliggör magnifika utblickar mot staden. Dessa utblickar utgör en stor kvalitet i området

melica

Fasader

Fasaderna i kvarteret Skokloster ger ett massivt och gediget intryck. Utformningen spänner från genomarbetad nyklassicism till en något stramare stil som förebådar funktionalismen, men gemensamt för de flesta byggnaderna är en regelbundenhet i uttrycket som bland annat yttrar sig i symmetriska fönsteraxlar.

Språkskrapans tegel ger en stark materialverkan. Murningen i munkförband anknyter till den äldre bebyggelsen längs Lundgrensgatan i kvarteret Skolkloster.

Materialverkan

Materialen utgör en viktig del i upplevelsen av området. Till vänster koppartaket på pumphuset på Volrat Thamsgatan, med dekorativt utformad takavvattning. Till höger den strama och gedigna porten på ett av husen på Olof Rudbecksgatan.

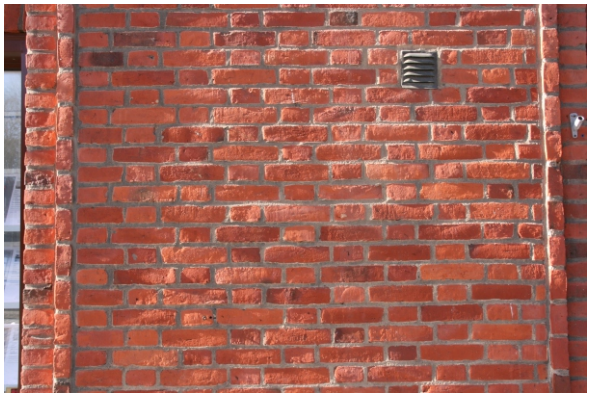

Det röda teglet ger en levande yta och varierade fasader. Förbandsmurning, här till höger polskt förband, och gesimser av olika slag (till vänster) ger ytterligare variation i uttrycket.

Vänster: Natursten och puts är material som förekommer i området och som förstärker bilden av påkostad arkitektur i gedigna material.
Höger: Detalj från Lundgrens trappor, ett omsorgsfullt och dekorativt utformat smidesräcke.

Dekorativa fasadelement
Lisener, festonger, förbandsmurning, rusticeringar, listverk (friser/gesimser), frontoner

Fasaderna är rikt dekorerade. Till vänster ett exempel med rusticering vid hörnen, tandsnittslist och stiliserade slutstenar över fönstren. I mitten ett exempel med festonger och vertikala listverk och till höger ett exempel med lisener, stiliserade kapitäl och konsoler under fönsteromfattningarna på den översta fönsteraxeln.

Tak och botten

Stor möda har lagts på mötet mellan fasad och tak. Här ses exempel på flera dekorativt utformade takfötter.

Stor möda har lagts på mötet mellan fasad och gata. Här till vänster ses ett exempel på en rusticerad sockelvåning med dekorativt utformade garageportar. I mitten och till höger ses omsorgsfullt utformade entréer med naturstensomfattningar och intilliggande verksamhetslokaler. Notera den extra lilla sockeln i sten på alla exemplen.

Portar

Portarna i kvarteren kring Carlandersplatsen är rikt varierade och omsorgsfullt utformade, ofta med rika sniderier och spröjsar. Många har omfattningar och portaler i sten.

Detaljer från portar i kvarteret Skokloster – till vänster ett dekorativt snidat mittstycke, till höger en äggstavslist runt glaset. Värt att notera är de fasade glasrutorna.